

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 5 - Number: 17, p. 143-152, Autumn 2021

Şanlıurfa Ağzına Katkılar: Atasözleri ve Deyimler Contribution to Sanliurfa Dialect: Proverbs and Idioms

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.957772>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
25.06.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
17.08.2021

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
29.09.2021

Asya Studies

Büşranur Aslan
Yüksek Lisans Öğrencisi /
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4779-1658>

Öz

Kalıp sözler belirli durumlarda ifade edilen, toplumun kültürünü, yaşayış tarzını, gelenek ve göreneklerini yansıtan sözlere dir. İçinde bulunulan toplumun yapısını, dil özelliklerini öğrenmek için kalıp sözlerin söyleyiş şekillerine bakmaktayız. Söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutan kalıp sözler ağızlarında kendine özgü örnekler sunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı ise ortak dile oranla çok daha geniş bir söz varlığına sahiptir. Ortak dilde kullanılan sözcüklerin ağızlardaki farklı kullanımları ağızların söz varlığını genişletmektedir. Ağızların söz varlığı incelendiğinde kalıp sözlerin büyük bir bölümünü atasözleri, deyimler, dualar ve beddualar oluşturmaktadır. Bugün içerisinde ağızlarında farklı söyleyiş özellikleri ile dikkat çekmektedir.

Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması eserine göre Doğu grubu ağızlarında yer alan Şanlıurfa ili, tarih boyunca birçok medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Şanlıurfa ili, ilk uygarlıklara ait kalıntıların bulunduğu gerek coğrafi konumu gerekse kültürel etkileşimi itibarıyla kalıp sözler bakımından orijinal örnekler barındırmaktadır. Kalıp sözlerin yöreye özgü farklı söyleyiş şekli Şanlıurfa'yı diğer yörelerden ayırmaktadır. Bugün Şanlıurfa ili için yapılan çalışmalar bölgenin dil bakımından zengin örnekler barındırdığını göstermektedir.

Bu çalışmada, kalıp sözler yöre halkından kelime derleme yoluyla elde edilmiştir. Kalıp sözlerin Türkçenin söz varlığı içerisindeki önemi ve dil çalışmalarındaki yerinden hareketle Şanlıurfa yöresinden kalıp sözler olarak atasözleri ve deyimlere yer verilmiş olup çeşitli alt gruplara ayrılarak tasnif edilmiştir. Tasnif edilen kalıp sözler aynı zamanda anlam bakımından da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa Ağızı, Kalıp Sözler, Şanlıurfa Ağızında Kalıp Sözler, Atasözleri, Deyimler

Abstract

Mold words are expressions that are expressed in specific situations and reflect the culture, lifestyle, traditions and customs of the society. In order to learn the structure and language characteristics of the society we are in, we look at the way of mold words. Mold words, which have an important place in vocabulary, offer unique examples in the dialects. The vocabulary of Anatolian dialects has a much wider vocabulary than the common language. The different uses of the words used in the common language in the dialects expand the vocabulary of the dialects. When the vocabulary of dialects is examined, proverbs, idioms and curses form a large part of the pattern words, and they draw attention with their different pronunciation features in the dialects over time.

According to Leyla Karahan's Classification of Anatolian Dialects, Şanlıurfa province, which is in the Eastern groups, has hosted civilization throughout history. The province of Şanlıurfa, where the drawing of the first civilization is located, contains the examples of living creatures that occur in the geography in their original examples. The different pronunciation of stereotypes specific to the region distinguishes Şanlıurfa from other regions. The studies carried out for the province of Şanlıurfa today show that the region has rich examples in terms of language.

In this study, proverbs word were obtained from the local people by way of compilation. Proverbs, idioms and curses were used as mold words from the Şanlıurfa region, based on the importance of mold words in Turkish vocabulary and their place in language studies, and they were classified into various subgroups. The classified stereotypes were also exa.

Keywords: Şanlıurfa Dialect, Mold Words in The Dialect of Şanlıurfa, Proverbs, Idioms, Curses

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Aslan, B. (2021). Şanlıurfa Ağızına Katkılar: Atasözleri ve Deyimler. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5(17), 143-152.

GİRİŞ

Kalıp sözler bir toplumun deneyimlerini, tutumlarını yansıtan sözler bütünüdür. Kalıp sözler bir dili konuşan toplumun kültürüne ışık tutmakta, onların inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntılarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Bugün dil öğretiminde bu öğelere özel önem verilmesi bir yandan bu türlü öğelerin her dilde, her an insan ilişkilerinde gerekli olmalarından, bir yandan da dili öğrenilen toplumun kültürü içine girebilmek için öğrenilmesi gerekli sözler sayılmalarından kaynaklanmaktadır (Aksan, 2004:190).

Kültürümüzün başlıca taşıyıcısı olan kalıp sözler toplumumuzun hafızasında yıllardan beri var olagelen bir dil birikimidir. Bu sözler belli tecrübelerle oluşturulmuş ve yeri geldiği zaman söylenilmesi adet edilmiş dil malzemeleridir. Aynı kültürü soluyan insanlar belli durumlar karşısında bu sözleri duymayı ve bu sözleri söylemeyi birbirlerinden beklemektedirler (Bulut, 2016: 300).

Türk dili kalıp sözler açısından zengin örnekler barındırmaktadır. Bu örnekler içerisinde önemli bir yeri atasözleri, deyimler, dualar ve beddualar vb. gibi kalıp sözler tutmaktadır. Bir dilin söz varlığının incelenmesi o dilin sözcüklerinin tarih boyunca geçirdiği ses, söyleyiş ve anlam değişikliklerini göstermektedir. Söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutan kalıp sözler ağızlarda kendine özgü örnekler sunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı ise ortak dile oranla çok daha geniş bir söz varlığına sahiptir. Ortak dilde kullanılan sözcüklerin ağızlardaki farklı kullanımları ağızların söz varlığını genişletmektedir. Anadolu ağızları ortak dilde kullanılan atasözleri ve deyimlerin yanı sıra bütünüyle ağızlara özgü, ancak Türklerin bütün deyimleştirme yollarından yararlanılarak oluşturulmuş deyimlere, bir bölümü eskiden kalma, bir bölümü de doğrudan yörelere ait olan atasözleri ve kalıp sözlere sahiptir (Aksan, 2004:217-218). Ve bugün ortak dilde unutulmuş birçok sözcüğü ağızlarda değişik söyleyiş şekilleriyle bulmaktayız.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerindeki çalışmaların başlangıcı 1867 yılından A.Maksimov'un araştırması ile başlamaktadır. Bu dönem 1940'lı yıllara kadar uzanarak yabancı araştırmacılar dönemi olarak adlandırılmaktadır. A.Maksimov'un araştırmalarından sonra birkaç doğu bilimci Anadolu ağızları üzerine birtakım metin yayımlayarak ağızların gramer yapısı ile ilgili küçük çaplı çalışmalar ortaya koymuşlardır. O günün şartlarına bakıldığında bu çalışmalar Anadolu ağızlarının ilk aydınlatıcı çalışmaları olarak görülmektedir. Fakat ilk çalışmalar olması sebebiyle birtakım eksiklikler de bulunmaktadır. Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmaların en verimli dönemi 1940 yılından sonra gelen yerli araştırmacılar dönemidir (Korkmaz, 1976:143).

1932 yılında Türkiye'de Türk Dil Devrimi'nin yapılması Türkiye Türkçesi ağızlarına karşı geniş bir ilgi uyandırmıştır. Yabancı sözcüklerin Türkçeden atılabilmesi, Türkçeye dayalı yeni bir yazı diline geçilebilmesi ve konuşma dili ile yazı dili arasındaki aykırılıkların kapatılabilmesi için öncelikli olarak yabancı kelimelerin halk ağzındaki karşılıklarını bulmakla mümkün olacaktı. Böylece Anadolu ağızları üzerine yapılan ilk çalışmalar "derleme seferberliği" adı altında kelime derlemeleri biçiminde kendini göstermiştir. 1933-1935 yılları arasında ilk olarak 150.000 fiş derlenerek Türk Dil Kurumu tarafından 1939-1949 yıllara arasında Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi adıyla dört cilt olarak yayımlanmıştır. Anadolu ağızlarından bütün sözlerin derlenememesi sebebiyle Türk Dil Kurumu 1952 yılında Türkçe ve edebiyat öğretmenlerinin katkılarıyla on üç ciltlik Derleme Sözlüğü'nün temeli atılmış oldu. İlk olarak 1963-1975 yılları arasında A harfinden K harfinin sonuna kadar sekiz cildi yayımlanmıştır (Korkmaz, 1976: 145-146). K ile Z arasındaki ciltler de 1979'da bitirildi (Akar, 2006: 39). Böylece Anadolu ağızlarının söz hazinesi ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın yerini oluşturan Şanlıurfa ili, tarih boyunca ev sahipliği yaptığı medeniyetler, zengin kültürel birikimi ve sahip olduğu gelenekler bakımından geniş bir söz yelpazesine sahiptir.

Şanlıurfa, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kültür merkezlerindedir. Bulunduğu konum itibarıyla farklı kültürlerin ortak noktası olmuştur. Farklı kültürlerle etkileşim halinde bulunan Şanlıurfa ili dil bakımından farklı örnekler sunmaktadır. Bugün Şanlıurfa ili için yapılan çalışmalar bölgenin dil bakımından zengin örnekler barındırdığını göstermektedir.

Şanlıurfa, Leyla Karahan'ın "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı kitabında Doğu grubu ağızları içerisinde yer almaktadır. Doğu grubu ağızlarının I. grubu içerisinde yer alan Şanlıurfa'nın Birecik ve Halfeti ilçelerinde ise kısmen Batı grubu ağız özellikleri görülmektedir. Bölgeler arasında çok sık görülen bu tedahüllerde, Anadoludaki Oğuz boyları arasında sosyal ve siyasi sebeplerle gerçekleşen yer değiştirmelerin ve bunun doğurduğu etnik karışmaların rolü büyüktür. Ağız özellikleri bakımından bölge içinde ortaya çıkan aykırılışmalarda, yazı dilinin de etkili olduğu, fakat bunların bölgenin genel eğilimini bozmadığı unutulmamalıdır.

Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Palu, Karakoçan (Elazığ) ağızları ile I.grubu oluşturan Şanlıurfa ağzının ağız özellikleri ise şöyledir:

- 1)Alınma kelimelerdeki uzun ünlüler bu ağızlarda kısılır (çare).
- 2)Alınma kelimelerin ses yapısı gerileyici benzeşme yoluyla değiştirilir (Ehmed). Tek heceli kelimelerin ünlüsü bazı ünsüzlerin etkisi ile inceler (gelb).
- 3)Çok heceli kelimelerin sonundaki “ı,u,ü” ünlüleri “i” ünlüsü ile karşılır (gözi).
- 4)“h” ünsüzü, bu ağızların karakteristik ünsüzüdür (aldıh).
- 5)“n” ünsüzü, değişerek veya düşerek kaybolmuştur (adlın,baa).
- 6)Ön damak ünsüzü “g”, iki ünlü arasında ve hece sonunda korunur (döger).
- 7)Belirli bazı kelimelerde ön ses “y” ünsüzü düşmüştür (igıt).
- 8)Özellikle sayı isimlerindeki patlayıcı ünsüzler ikizleşir (yeddi).
- 9)“g-r, p-r” ünsüzleri arasındaki yer değiştirme hadisesi, bu ağızlarda yaygındır (dorğu, torpağ).
- 10)İsimden isim yapma eki “-çi”nin tonlu şekli bu ağızlarda kullanılmaz (yolçi).
- 11)Teklik 1.2. ve 3.şahıs zamirlerinin yönelme hali “baan, sahan, oğan vs.” şeklindedir.
- 12)“Öyle, böyle” kelimeleri, “êlê, bêle” şeklinde yapılarını değiştirmiştir.
- 13)Zamir kökenli çokluk 2.şahıs ve bildirme eki “-sız/-siz”dir (gelesiz).
- 14)Çokluk 2.şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki “-z”dir (geldiz,babaz).
- 15)Şimdiki zaman ekinin ünlüsü dardır (geliy, gelêr, geli) (Karahan, 2017:56-57).
- 16)Teklik 1.şahıs emir eki hece kaynaşması ile yapısını değiştirmiştir (söylim). Çokluk 1.şahıs emir eki, çok az kullanılır.
- 17)İstek eki “-a/-e”, bütün şahıslarda işlek olarak kullanılır (gelem, gelesiz).
- 18)Erzurum, Van, Muş, Ağrı, Diyarbakır, Urfa ağızlarındaki “sorarsamse, birağırısınsa, baciysağsa” gibi kelimelerde kip ve şahıs eklerinin sıralanışı ilgi çekicidir.
- 19)Bu ağızlarda soru cümlesi genellikle vurgu ile yapılır (Karahan, 2017: 56-57).

Kalıp sözler, toplumların hafızalarında uzun yıllardır yer edinmektedir. Kalıp sözler içerisinde önemli bir yeri atasözleri, deyimler, dualar ve beddualar oluşturmakta olup zaman içerisinde ağızlarda farklı söyleniş özellikleri ile dikkat çekmektedir. Ağızlarda birçok yönden inceleme konusu olan bu ifadeler, söyleniş farklılığı, anlatım gücü bakımından önemli dil yapılarıdır. Çalışmamızda ele aldığımız Şanlıurfa ili kalıp sözler bakımından zengin örnekler sunmaktadır. Kalıp sözlerin yöreye özgü farklı söyleniş şekli Şanlıurfa’yı diğer yörelerden ayırmaktadır.

1) Atasözleri

Atasözü, Türkçe Sözlük’te uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel anlamlarına gelmektedir. Sözlü kültür içerisinde nesilden nesile aktarılan ve söyleyiş itibarıyla gerçek anlamını kaybedip mecaz anlam kazanan atasözleri kimin tarafından söylenildiği bilinmeyen anonim sözlerdir. Atasözleri toplumların duygu ve düşüncelerini yansıtarak var olduğu kültürün izlerini taşıyan kalıplaşmış ifadelerdir. Atasözlerini cümle içerisinde kullanmak ifadeye canlılık ve ikna gücü katmaktadır. Atasözleri ile söylenen cümleler kavram açısından yüksek cümlelerdir.

Atasözleri oluşumunda belirli olayları içinde barındırmaktadır. Nitekim atasözleri rastgele ortaya çıkmamış, birtakım olaylar sonucu oluşmuştur. Eski zamanlarda yaşanan olaylar ve insanı derinden etkileyen hadiseler sonucunda ders çıkarma niteliği olarak atasözleri dile getirilmiş ve nesilden nesile aktararak yaygınlık kazanmıştır. Bugün bizi etkileyen, hafızamızda izler bırakan atasözleri, herhangi bir olaydan sonra aklımıza gelmekte ve olayların sonuçlanmasına kolaylık sağlamaktadır.

Söyleyiş tarzları ile birlikte kavram gücü yüksek atasözleri ilk olarak İslamiyet öncesinde sav olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok şiirsel olarak söylenen savlar yazılı dönem olmadığı için günümüze çok fazla ulaşamamıştır. İslamiyet öncesi dönemdeki savları Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lügati’t Türk adlı eserinde görmekteyiz. Atasözleri yazılı olarak Orhun Yazıtları’nda karşımıza çıkmaktadır. Yazıtlarda atasözleri üzerine kurulu cümleler şöyledir:

Türük bodun tokurkak sen; açsık tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen “Ey Türk halkı, sen (çok) tok gözlüsün; acıkacağına doyacağını düşünmezsin; bir doyarsan (bir daha) acıkacağını düşünmezsin” (KT G8). Bu cümle aç tosık ömez sen, tok açsık ömez “Aç doyacağını düşünmez (sanmaz), tok acıkacağını düşünmez (sanmaz)” gibi ir atasözü üzerine kurulmuş olmalıdır.

Toruk bükalı semiz bükalı irakda bilser, semiz büká toruk buka teyin bilmez ermiş “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa (hangilerinin) semiz (hangilerinin) zayıf olduğunu

bilmez imiş” (T I B 5-6). Bu cümle, sonuna ermiş “miş” sözcüğünün eklendiği bir atasözü olmalıdır. Tunyukuk, Şad ünvanını taşıyan ve sadece yedi yüz kişilik küçük bir kuvveti olan Kutluğ’u kağan ilan etmenin isabetli bir karar olup olmayacağını düşünürken duruma uygun olan bu atasözünü hatırlatıyor ve kullanıyor (Tekin, 2018: 19-20).

Atasözleri Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Atasözleri ait olduğu kültürün yaşantılarını, kültürlerini ve deneyimlerini ortaya çıkarmaktadır. Bugün herkes tarafından bilinen atasözleri Anadolu ağızlarında farklı söyleyiş tarzları ile karşımıza çıkmaktadır. Herkes tarafından bilinen, standart dilde kullanılan atasözleri, ağızlarda değişik söyleyiş şekilleri ile görülmektedir. Çalışmamızın konusu olan Şanlıurfa ili atasözleri farklı söyleyişleri ile dikkat çekmektedir. Örneğin bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan “Taş yerinde ağırdır.” ifadesi Şanlıurfa ağızında “Daş yeride ağırdır.” gibi farklı söyleyiş şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Atasözleri ile ilgili gruplandırma yapmak oldukça zordur. Çünkü atasözlerinde kullanılan ifadeler, gerçek ya da mecaz olarak farklı anlamlar içermektedir. Çalışmamızdaki Şanlıurfa ilinden derleme yoluyla 105 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri TDK’nin Bölge Ağzından Atasözü ve Deyimler Sözlüğü’nde büyük ölçüde yer almamaktadır. Tespit ettiğimiz atasözlerini içerdikleri konulara göre şöyle sınıflandırabiliriz:

1)Hayvanlar Üzerinden Söylenmiş Atasözleri

- Bir sürü devenin başını eşşek çeker.(K4)
- Kaz kazdan baz bazdan kel tavuk kel horozdan.(K4)
- Akrep gizigini sonradan gösterir.(K2) “Akrep zehrini sonradan verir”
- Atların yerine itler bağlandı.(K2)
- Çok gezen tavuh ayağından pislik getirir.(K4)
- Cücükleri güzün sayarlar.(K1)
- Dam yanarsa sıçan da yansın.(K1)
- Sıçandan olan çul kesen olur.(K1)
- Attım at olana kader sahêbi mat olur.(K4) “Kaderde olanı yaşamak”
- At yokken yemlik yapılmaz.(K3)
- Ağ itin pambıhçıya, kara itin kömürçüye zârarı vardır.(K4)
- İt doydu haydar kaldı.(K4)
- Tilki tilkiligini aynadana kadar çig postı Pazara çıkar.(K4)
- Gitti ağalar paşalar itlere kaldı köşeler.(K2)

2)Gelin-Kaynana Üzerinden Söylenmiş Atasözleri

- Kızın çirkin Allah vergisi, gelini çirkin gözi kör mü _ di?(K4)
- Kız gider yiğit getirir oğlan gider it getirir.(K4)
- Kızım siye söyleyem gelinim sen anna.(K2)
- Çigköfte yeşilliksiz gelin hıştırsız olmaz.(K4) “Gelinin altınsız olmaması”
- Gelin isterken ya bir çuval paran ya da bir çuval yalanın olacağı.(K4)
- Gelin bildiğini işler, kaynana dilini dişler.(K4)
- Gelin atta nâsibi Hak’ta.(K2)
- Oynamağ bilmeyen gelin yerim dar der.(K4)

3)Karı-Koca Üzerinden Söylenmiş Atasözleri

- El oğlu seni ibrığın darından koyar genişinden çıkarır.(K4)
- Herif arvat çekişmiş aklı eksik inanmış.(K4)
- Avrat malı kapı mandalıdır; giriken çarpar, çıkıken çarpar. (K1)
- Arvat malına güvenenin bir ayağı dışarda olur.(K2)
- Kardaşım ölse cigirim yanar, herifim ölse etegim yanar.(K4)

4)Gönül Üzerinden Söylenmiş Atasözleri

- Gönül kimi severse gözzel odur.(K2)
- Gönül umduğu yerden küser.(K1)

5)Şans ve Şansızlık Üzerinden Söylenmiş Atasözleri

- Her şe _ de şansımız karadır yalavuz karpuz da beyaz çıhi.(K4)
- Bizi akıllısı bulmaz delisi kapımızdan ayrılmaz.(K3)

6)Yiyecek-İçecek Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Asil azmaz bal kokmaz, kokarsa yağ kokar aslı ayrandır.(K4)
- Kor Pağlanın kor alıcısı olur.(K2) “Her şeyin dengiyle var olması”

- Et giren yere dert girmez.(K1)
Zahter sahandan her şey izaenden.(K4) “Her şeyin bir açıklamasının olması”
Şirinnen şor, keçeden kor olmaz.(K4) “Her şeyin tadının kendine özel olması”
- 7)Mevsimler Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Bir gülünen bahar gelmez.(K4)
- 8)Kadınlar Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Damdan düştü şarpıdene hatın oldu patıdene.(K4)
Anası gözde olanın uşağı dizde olur.(K4)
Karaçı kız hatın olmaz, dilenmese karnı doymaz.(K3)
Hatın gerek ki beg doğıra.(K4)
- 9)Düğün Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Düğün evinde sahanını tanıdı.(K4)
- 10)Zenginlik Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Zenginle dolaş yağına bulaş.(K4)
Arapların yağı çok olunca yüzüne sürer.(K1)
- 11)Çaresizlik Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Aşşağı tükür sakkál, yuharı tükür bıyıh.(K4)
Ataş düştüğü yeri yakıyor. Bir ataş sönmezden bir ataş daha yakıyor.(K4)
Ben olursam ah, kimse demesin vah.(K4)
- 12)Ölüm Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur.(K1)
- 13)Komşuluk Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Komşu aşı borcadır.(K4) “Komşu yemeği minnetlidir”
Kötü komşı insanı mal sáhibi yapar.(K2)
- 14)Elalem/Yabancılar Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Haşın atından yola çıkan tez yarı yolda kalır.(K4)
Haşın kızı cin gibi bizim ki bez yiyor.(K3)
Çalma haşın kapısını çirtikden, çalarlar kapını tokmakdan.(K4)
Arpayı, samanı gendi yiye, torbayı haşın boynına asi.(K2)
El eyisi ev delisi.(K4)
Elden gelen öğün olmaz o da vaktinde bulunmaz.(K4)
Elin atına binen tez iner.(K1)
- 15)Allah Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Allah istemedimi hiçbir şey olmaz.(K1)
Rabbim kulaksıza küpe, burunsıza hızma verir.(K4)
- 16)Ağaçlar Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Nar ağacı taşlanmaz arsız insan yaşlanmaz.(K4)
- 17)Açlık-Tokluk Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Acı işletme, tohı Tepretme.(K2) “Aç insanın çalıştırılmaması, tok insana dokunulmaması”
Yorulmuş el, tok karnın üzerine konur.(K1)
- 18)Meslekler Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Attardan gezenin birni misten, karkanen gezenin birni pisten eksik olmaz.(K4)
- 19)Doğruluk/Söz Tutma Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Doğru duvar ergilmez.(K2)
Ulîsinin sözünü tutmıyan ulıya ulıya ölür.(K4)
- 20)Evlat/Yetişkin Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Evlat aziz terbiye daha aziz.(K4)
Ergene avrat dövmâh, yoşsıla sırfa açmağ kolaydır.(K4)
- 21)İnsanların Özellikleri Üzerinden Söylenen Atasözleri**
Laliğin dilinden sáhibi anlar.(K1)
Deli sevilir densiz sevilmez.(K2)
Deli deliyi görünce değneğini saklar.(K4)
Kalçası kırığa ziyaret ne yapsın?(K4)
Altın da yufahtır ama degeri çohtur.(K5)
İnsan insana yük olmaz, máhkeme kadıya mülk olmaz.(K4)

22)Görgüszlük/Kendini Beğenne Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Sonradan görme gavurdan dönme.(K4)
 Aęa kardášım olacağına külhancı kışım olsun.(K4) “Kimseye minnet etmemek, azla yetinmek”
 Ayağımı yer edim, dur siye neler edim.(K2)
 Bize gelenin gül başına bizden gidenin kül başına.(K2)
 Daş yeride ağırdır.(K2)
 Gelenin ev önünde gidenin yol önünde.(K1)
 Görmemişe hışva kabuğu hışır gelirmiş.(K4)
 Halımız itten beter, keyfimiz beyde yok.(K4)
 Kefcının eğmağı tütününü metheder.(K4)
 Üzü hedik suyundan yıhanmış.(K1)
 Verin yiyim, örtün yatım, bekleyin ölmüyim.(K4)

23)Anne Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Ana analığ olursa baba da babalığ olur. (K1)
 Anası olmıyanın, babası evi yoğtır. (K1)
 Anasına bağ kızını al, kenarına bağ bezini al.(K4)

24)Araç Gereç Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Kaynayan kazan kapağ tutmaz.(K4)
 Kazan yuvarlanır,kapağını bulır, kör göz çappağını bulur.(K4)
 Kırk inne bir çuvaldız etmez.(K2)
 Kuşkanada pişir kapağında ye.(K4)
 Terazinin rahtı var, her şeyin bi vahtı var.(K4)
 Tahta tahtıya uymassa mıh çahılmaz.(K4)

25)Yetimlik Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Yetimi keyiren çoğ olur, sıhmasını geydiren yoğ olur.(K4)
 Yetimin şeytanı yedidir, arvadınki yetmiş yedi.(K4)

26)Yaşamak Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Yaşa yaşa gör tamaşa.(K4)
 Gün var ayı besler, ay var günü besler.(K4)
 Nerde tumbultu orda buluntu.(K4) “Çalgı sesi gelen yerin kalabalık olması”

27)Tembellik/İş Yapmama Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Tembele iş söle siye akıl örgetsin.(K2)
 Hazıra dağ daş dayanmaz.(K1)

28)Davet Edilmek Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Çağırana erinme çağırmıyana görünme.(K4)
 Çağırılan yere erinme, çağırılmayan yere görünme.(K4)

29)Ev Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Evini icraya veren, elini yere verir.(K4)

30)Acele Davranmak Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Acele etme eyi bi şey olsun.(K2)

31)Belirli Bir Amaç Üzerinden Söylenen Atasözleri

- Maksat hamam çimmek degil dellek dövme.(K4) “Bir yere gitme amacının meraktan olması”

2)Deyimler

Deyim genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir anlamlarına gelmektedir. Atasözleri ile birlikte ele aldığımız deyimler Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Deyimler, dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir. Deyimler kimi zaman yüzyıllar boyunca değişmeden, kimi zaman sözcüklerinde yenilenmelerle yaşamakta, yeni deyimlere de aktarılabilmektedir. Bundan aşığı yukarı 1300 yıl önce kullanıldığını Köktürk yazıtlarından bildiğimiz ‘(birinin) sözünü kırmamak’ anlamına gelen deyim o çağda ‘söz’ demek olan, bugün sav biçiminde geçen sab ile kurulmuştur: “Meniñ sabımın simadı” (benim sözümü kırmadı Kültigin, Güney 11). Türkçenin bu en eski kaynaklarında adı sanı yok olmak (atı küsi yok bolmak: Kültigin, Doğu 25) deyimini geçmektedir (Aksan, 2004: 31).

Deyimler atasözleri gibi yargı bildiren kalıp sözler değildir. Deyimler bir olay, durum ya da tutumu tanımlamak amacıyla ifade edilir. Örneğin Türkçede “etekleri zil çalmak.” deyimini bize bir durum sonucundaki sevinci tanımlamaktadır. Sevinmek yerine “etekleri zil çalmak.” deyiminin kullanılması ifadeye daha güçlü bir anlatım katmıştır.

Deyimler atasözleri gibi kalıplaşmış ifadelerdir. Yani bir deyim cümleden çıkarıp yerine başka bir ifade konulamaz ve deyim sözdizimini değiştirilemez. Deyimler kısa ve özlü sözlerdir. Bir kavramı özel ve etkileyici bir şekilde belirtmek için deyimlerden yararlanır. Deyimler eklendiği cümlede gerçek anlamı dışında kullanılır. Gerçek anlamından çıkararak mecaz anlam kazanan deyimler böylece ifadeye canlılık katar.

Deyimler de ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğarlar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçük söz dağarcığına koca bir alem sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar, en iyi hayaller, en güzel benzetmeler, çeşit çeşit mecazlar ve söz ustalıkları mini mini bir deyim yapı harçları arasında parlar (Aksoy, 1988: 146).

Tarihi çok eski zamanlara dayanan deyimler ağızlarda farklı söyleyiş şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ait olduğu ağzın dil özelliklerini yansıtır. Çalışmamızın konusu olan Şanlıurfa, ortak dilde bulunmayan birçok farklı deyim ile dikkat çekmektedir. Şanlıurfa ilinden 16 deyim tespit edilmiştir. Bir yörede kullanılan deyimler, dilin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Şanlıurfa ilinde atasözleri, deyimlerden daha çok ihtiyaç olarak görülmüştür. Böylece atasözleri, deyimleri gölgede bırakmıştır. Şanlıurfa ilinden derlenen deyimler ise şunlardır:

Acımız büyük keyfimiz yerinde.(K4)

Alıştı Tatlı hevliya. (K4)

Altı tas üstü tokaç. (K4) “Vücut ölçülerinin uyumsuz olması”

At beslenirken, kız istenirken. (K4)

Çaput başında carpana ayağında. (K4) “Uygun giyinmemek”

Dağ iken diken olmak. (K4)

Değirmenin alt taşı duri üst taşı durmi. (K4)

El eliyle yılan tutmak. (K4)

Gendi bohçada sesi bahçada. (K4)

Kalp anca alem onca. (K4) “Kalbin bir tane olması, insanların çok olması”

Kayın arvatları hayın arvatları. (K4)

Kálbi hülhüllü. (K4) “Panik atak olmak”

Saçı uzun ahlı kısa. (K4)

Sıgmazdım ovalara şimdi girdim torbalara. (K4)

Teki varsa yandırırım. (K4) “Her şeyin çift olması gerektiği”

Uşağa iş, ardına düş. (K4)

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kültür ve tarihi şehirlerinden Şanlıurfa ağız yapısında görülen farklılıklar sebebiyle araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Şanlıurfa halk ağzında kalıp sözler, yöreye özgü kullanım şekilleriyle önemli bir yer tutmaktadır. Kalıp sözler bir toplumun kültürünü yansıtan öğelerdir. Aynı zamanda toplumun dil yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bir yörenin kalıp sözlerinin ifade ediliş şekillerine bakılarak toplumun dil haritası ortaya çıkarılabilir.

Bu çalışmada Şanlıurfa halk ağzından derleme yoluyla elde edilen 105 atasözü, 16 deyimtespit edilmiştir. Kaynak kişiler tarafından derlenen verilerin söyleyiş şekilleriyle yazılmasına özen gösterilmiştir.

Tespit edilen 105 adet atasözü genellikle ortak dilden farklı ve yöreye özgü kullanılmıştır. Tespit edilen atasözlerinin sayıları ve yüzdeler oranları Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1

İçerdikleri Konulara Göre Atasözleri	Sayıları	Yüzdeler Oranı
1)Hayvanlar Üzerinden Söylenmiş Atasözleri	14	13.33%
2)Gelin-Kaynana Üzerinden Söylenmiş Atasözleri	8	7.62%

3)Karı-Koca Üzerinden Söylenmiş Atasözleri	5	4.76%
4)Gönül Üzerinden Söylenmiş Atasözleri	2	1.90%
5)Şans ve Şansızlık Üzerinden Söylenmiş Atasözleri	2	1.90%
6)Yiyecek-İçecek Üzerinden Söylenen Atasözleri	5	4.76%
7)Mevsimler Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%
8)Kadınlar Üzerinden Söylenen Atasözleri	4	3.81%
9)Düğün Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%
10)Zenginlik Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
11)Çaresizlik Üzerinden Söylenen Atasözleri	3	2.86%
12)Ölüm Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%
13)Komşuluk Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
14)Elalem/Yabancılar Üzerinden Söylenen Atasözleri	7	6.67%
15)Allah Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
16)Ağaçlar Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%
17)Açlık-Tokluk Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
18)Meslekler Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%
19)Doğruluk/Söz Tutma Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
20)Evlad/Yetişkin Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
21)İnsanların Özellikleri Üzerinden Söylenen Atasözleri	6	5.71%
22)Görgüsüzlük/Kendini Beğenme Üzerinden Söylenen Atasözleri	11	10.48%
23)Anne Üzerinden Söylenen Atasözleri	3	2.86%
24)Araç Gereç Üzerinden Söylenen Atasözleri	6	5.71%
25)Yetimlik Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
26)Yaşamak Üzerinden Söylenen Atasözleri	3	2.86%
27)Tembellik/İş Yapmama Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
28)Davet Edilmek Üzerinden Söylenen Atasözleri	2	1.90%
29)Ev Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%

30) Acele Davranmak Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%
31) Belirli Bir Amaç Üzerinden Söylenen Atasözleri	1	0.95%

Atasözleri içerisinde en fazla 14 adet (13.33%) ile hayvanlar üzerinden söylenen atasözleri bulunmaktadır. Atasözleri geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca elde ettikleri deneyimler sonucu ortaya çıkmıştır. Atasözleri inandırıcılığı ve etkileyici yüksek kalıp sözlerdir. Bu nedenle atasözleri dolaylı yoldan ifade edilerek söze etkileyicilik katmaktadır. Hayvanlar üzerinden söylenen atasözleri temelde insanlara ders verme niteliği taşımaktadır. Fakat söze ilgi çekmek için ifadeler hayvanlar üzerinden aktarılmış ve böylece ifadeye canlılık ve etkileyicik kazandırılmıştır.

Tespit edilen 16 adet deyim sayı açısından az olsa da orijinallik olarak bakıldığında ortak dilde bulunmayan kalıp sözler olarak karşımıza çıkmaktadır. Deyimler, atasözleri gibi yargı bildiren ifadeler değildir. Bir deyim sözüklerinin sırası değiştirilemez. Deyimler, ifadeleri belirli bir kalıp içerisinde etkileyici bir şekilde anlatmayı amaçlar. Çalışmamızda tespit edilen deyimler, anlam yönünden zengin ifadelerdir.

Kalıp sözler, toplumların deneyimlerini, yaşayış şekillerini göstermesinin yanı sıra dil incelemelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu sözler ifadeye canlılık veren, sohbeti daha güzel bir hale getiren, edebi değeri yüksek ifadelerdir. Bu nedenle hem dil açısından hem de edebiyat açısından üzerinde önemle durulması gereken ifadelerdir. Bu çalışmada Şanlıurfa yöresinden derlenen kalıp sözler ortaya konulmakla beraber anlam yönünden incelenmiştir.

Transkripsiyon İşaretleri ¹

á Geniş (*a-e* arası), yarı kalın, kısa *a*, düz ünlüdür.

ê İnce (*e-i* arası), yarı geniş, düz, kapalı *e*, *i*'ye yakın ünlüdür.

î Dar (*i-u*) arası art, yarı yuvarlak ünlüdür.

ö İnce (*ö-ü*) arası yuvarlak ünlüdür.

ħ Katı, sızıcı, ötümlü, hırıltılı, art damak ünsüzü

P Yarı tonlu (*b*'ye yakın duyulan *p* sesi) bir sestir.

T Yarı tonlu (*d*'ye yakın duyulan *t* sesi) bir sestir.

– ğ, *y*, *v* gibi seslerin yerine kullanılır.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies*, 1(2), 37-53.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 217.
- Bulut, S. (2012). Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri. *Turkish Studies*, 7(4), 1117-1155.
- Karahan, L. (2017). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 22(1975-1976), 143-172.

¹Transkripsiyon işaretleri, TDK tarafından 9 Mayıs 1997 düzenlenen ve "Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni" adıyla 1999 yılında aynı isimle bildiri kitabı olarak basılan kitapta, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun tarafından sunulan "Ağız Çalışmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri" metninde belirtilen Transkripsiyon İşaretleri ile gösterildi.

Tekin, T. (2018). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Kaynak Kişiler

Aysel Aslan	Yaş:53	Meslek: Ev Hanımı (K1)
Fehime Demir	Yaş:67	Meslek: Ev Hanımı (K2)
Gülsüm Aslan	Yaş:33	Meslek: Özel Sektör (K3)
Sedat Denek	Yaş:45	Meslek: Özel Sektör (K4)
Sibel Can Aslan	Yaş:24	Meslek: Yüksek Lisans Öğrencisi (K5)
